

Лоскутов Т. О.,доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСАДИ РОЗУМНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Анотація. Стаття присвячується дослідженню правового регулювання засади розумності у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. У ході постановки проблеми відмічається, що практичні співробітники у сфері кримінального процесу під час воєнного стану продовжують формально застосовувати чинні кримінальні процесуальні норми без урахування їх функціонального призначення. Це призводить до зниження результативності кримінального провадження в період воєнного стану та ігнорування важливих процесуальних гарантій прав і свобод людини. Стверджується, що актуальним є розгляд питання про правове регулювання засади розумності у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. У перебігу визначення стану опрацювання відповідної проблематики вказується, що процесуалісти в своїх працях звертали увагу лише на окремі питання засади розумності, зокрема, шляхом дослідження конкретних стандартів доказування у кримінальному провадженні. Науковці не розглядали «розумність» як окрему засаду кримінального провадження під час воєнного стану. Під час викладу основного матеріалу зазначається, що засада «розумності» прямо не регулюється ані для кримінального процесу у мирний час, ані для кримінального провадження у період воєнного стану. Відмічається, що такий підхід законодавця є досить закономірним, оскільки «розумність» є загальноправовою засадою, яка є аксіоматичною ідеєю у сфері юриспруденції, а тому, за загальним правилом, не потребує окремої галузевої регламентації. Наголошується, що в обстановці воєнного стану, коли відповідні кримінальні процесуальні приписи залишаються недосконалими та нестабільними засада розумності (здоровий глузд) як ніколи є актуальною для кримінального провадження. Звертається увага на тому, що правовий режим воєнного стану не звільняє державні органи України від виконання обов'язку здійснити ефективно розслідування та провести справедливий судовий розгляд обставин вчиненого кримінального правопорушення. Робиться висновок, що зміст положень кримінального процесуального закону та практика їх реалізації обумовлюють потребу в унормуванні засади розумності. Засаду розумності доцільно регламентувати як загальну засаду кримінального провадження, так і спеціальну засаду кримінального процесу в умовах воєнного стану. Констатується, що спеціальна засада розумності кримінального провадження у період воєнного стану має регулюватися з посиланням на використання здорового глузду та конкретну ситуацію проведення бойових дій.

Ключові слова: засада розумності, здоровий глузд, воєнний стан, правове регулювання, кримінальний процесуальний закон, права і свободи, кримінальне провадження, ефективність.

Loskutov T. O. Legal regulation of the principle of reasonableness in criminal proceedings under martial law

Abstract. The article is devoted to the study of the legal regulation of the principle of reasonableness in criminal proceedings under martial law. During the formulation of the problem, it is noted that practical employees in the field of criminal procedure during martial law continue to formally apply the current criminal procedural norms without taking into account their functional purpose. This leads to a decrease in the effectiveness of criminal proceedings during the period of martial law and to the disregard of important procedural guarantees of human rights and freedoms. It is argued that consideration of the issue of legal regulation of the principle of reasonableness in criminal proceedings under martial law is relevant. In the course of determining the state of development of the relevant issues, it is indicated that proceduralists in their writings paid attention only to certain issues of the principle of reasonableness, in particular, by researching specific standards of proof in criminal proceedings. Scholars did not consider "reasonableness" as a separate basis of criminal proceedings during martial law. During the presentation of the main material, it is noted that the principle of «reasonableness» is not directly regulated either for criminal proceedings in peacetime or for criminal proceedings during martial law. It is noted that this approach of the legislator is quite natural, since «reasonableness» is a general legal principle, which is an axiomatic idea in the field of jurisprudence, and therefore, as a general rule, does not

require separate branch regulation. It is emphasized that in a situation of martial law, when the corresponding criminal procedural prescriptions remain imperfect and unstable, the basis of reasonableness (common sense) is more relevant than ever for criminal proceedings. Attention is drawn to the fact that the legal regime of martial law does not release the state bodies of Ukraine from the obligation to carry out an effective investigation and conduct a fair trial of the circumstances of the committed criminal offense. It is concluded that the content of the provisions of the criminal procedural law and the practice of their implementation determine the need to normalize the principle of reasonableness. It is expedient to regulate the principle of reasonableness both as a general principle of criminal proceedings and as a special principle of criminal proceedings under martial law. It is noted that the special principle of reasonableness of criminal proceedings during martial law should be regulated with reference to the use of common sense and the specific situation of hostilities.

Key words: *principle of reasonableness, common sense, martial law, legal regulation, criminal procedural law, rights and freedoms, criminal proceedings, efficiency.*

Постановка проблеми. Запровадження воєнного стану на території України зумовило внесення багатьох змін до кримінального процесуального закону для приведення його змісту у відповідність до реалій проведення бойових дій. Після суттєвого доопрацювання нормативних положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), його приписи у частині правової регламентації кримінального провадження в умовах воєнного стану стали більш кращими порівняно з попередніми редакціями закону. Разом з тим, сьогоднішнє правове регулювання кримінального провадження в період воєнного стану не можна визнати досконалим. На жаль, у відповідній частині КПК залишаються не заповненими законодавчі прогалини, що негативно позначаються на ефективності кримінальної процесуальної діяльності в обстановці воєнного стану та забезпеченні прав і свобод людини.

Окрім того, практичні співробітники у сфері кримінального процесу під час воєнного стану продовжують формально застосовувати чинні кримінальні процесуальні норми без урахування їх функціонального призначення. Це призводить до зниження результативності кримінального провадження в період воєнного стану та ігнорування важливих процесуальних гарантій прав і свобод людини.

У зв'язку з цим, актуальним є розгляд питання про правове регулювання засади розумності у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. Унормування цієї загальної засади може позитивно вплинути на якість кримінального процесуального регулювання та правозастосування під час правового режиму воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Деякі аспекти засади розумності у кримі-

нальному процесі розглядали такі вчені як В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, М.С. Городецька, О.В. Капліна, С.О. Ковальчук, Г.Р. Крет, Л.М. Лобойко, Х. Р. Слюсарчук, О.М. Толочко та інші. Проте, процесуалісти в своїх працях звертали увагу лише на окремі питання засади розумності, зокрема, шляхом дослідження конкретних стандартів доказування у кримінальному провадженні. Науковці не розглядали «розумність» як окрему засаду кримінального провадження під час воєнного стану.

Метою статті є дослідження правового регулювання засади розумності у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. Для досягнення зазначеної мети потрібно виконати такі завдання: вивчити законодавчі норми та наукові погляди щодо засади розумності у кримінальному провадженні, у тому числі під час правового режиму воєнного стану; визначити шляхи удосконалення правового регулювання засади розумності у кримінальному провадженні в обстановці воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Окремі аспекти засади розумності регламентуються кримінальним процесуальним законом через такі правові категорії як «поза розумним сумнівом» (ст. 17 КПК), «розумні строки» (ст. 28 КПК), «розумні підозри» (ст. 170 КПК) [1]. Аналогічним чином «розумність» розглядається у наукових публікаціях у галузі кримінального процесу [2, с. 157–158; 3, с. 92, 213; 4, с. 413, 424].

«Розумність» як окрема засада кримінального провадження не закріплюється нормами КПК. Ця засада прямо не регулюється ані для кримінального процесу у мирний час, ані для кримінального провадження у період воєнного стану. Такий підхід законодавця

є досить закономірним, оскільки «розумність» є загальноправовою засадою, яка є аксіоматичною ідеєю у сфері юриспруденції, а тому, за загальним правилом, не потребує окремої галузевої регламентації. Нам взагалі уявляється, що існує презумпція про те, що «засада розумності використовується усіма суб'єктами кримінального процесу».

У правовій теорії справедливо зазначається, що принцип розумності вимагає обґрунтованості та послідовності поведінки суб'єктів права (у тому числі суб'єктів владних повноважень), встановлює необхідність їх розсудливості і обачності. Суб'єкти мають зважувати власні дії з урахуванням їхнього значення та наслідків, аби визначити шкоду, яку вони можуть завдати, зіставляти власну оцінку з оцінкою інших. Принцип розумності вимагає перевіряти дії цих осіб на відповідність здоровому глузду [5, с. 74]. Не виникає сумніву, що кожен суб'єкт кримінальної процесуальної діяльності має діяти розумно, тобто обґрунтовано, послідовно, розсудливо та обачливо. Під час реалізації процесуальних норм учасник кримінального провадження повинен керуватися здоровим глуздом.

У положеннях чинного КПК не використовується словосполучення «здоровий глузд». І хоча у проекті КПК 2007 року вживалось вказане словосполучення щодо стандартів доказування. Так, Л.М. Лобойко у своїй монографії аналізує ч. 7 ст. 87 проекту КПК, у якій зазначено, що розумним є сумнів, який ґрунтується на певних обставинах та здоровому глузді, впливає зі справедливого та зваженого розгляду усіх належних та допустимих відомостей, визнаних доказами, або з відсутності таких відомостей і є таким, який змусив би особу втриматися від прийняття рішення у питаннях, що мають для неї найбільш важливе значення [6, с. 149].

В цілому, здається, що для використання у змісті кримінального процесуального закону словосполучення «здоровий глузд» є зайвим, тому що усі учасники кримінального провадження іманентно мають користуватися здоровим глуздом.

Разом з тим, здоровий глузд не завжди «переважає» у практиці кримінального судочинства. Є випадки у кримінальному прова-

дженні, коли учасники кримінального процесу діють всупереч засаді розумності. Для прикладу можна навести наступні неформальні практики у кримінальному провадженні: розгляд заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення за правилами Закону України «Про звернення громадян»; «дозвільний» порядок допуску захисника до участі у кримінальному провадженні; неповідомлення особам про їхні процесуальні права; «автоматичність» продовження строків тримання під вартою; вилучення більшої кількості речей під час обшуку; зволікання з моментом повідомлення особі про підозру; виконання оперативними підрозділами слідчих повноважень; непроцесуальні витребування документів та інформації; вивчення судом матеріалів кримінального провадження до судового розгляду; укладення і затвердження процесуальних угод всупереч закону тощо [7, с. 4–5].

В обстановці воєнного стану, коли відповідні кримінальні процесуальні приписи залишаються недосконалими та нестабільними засада розумності (здоровий глузд) як ніколи є актуальною для кримінального провадження. Правовий режим воєнного стану не звільняє державні органи України від виконання обов'язку здійснити ефективно розслідування та провести справедливий судовий розгляд обставин вчиненого кримінального правопорушення. І це, зокрема, можливо шляхом реалізації засади розумності.

Для того, щоб показати навіть формальний зв'язок між справедливістю, розумністю та ефективністю кримінального провадження можна навести наступний засадничий ланцюг: право на справедливий суд включає право на розумні строки кримінального процесу, що визначається у тому числі через оцінку ефективності кримінального провадження. Цей зв'язок свідчить про необхідність використання засади розумності для досягнення ефективності та забезпечення справедливості кримінального провадження в умовах воєнного стану.

У кримінальному провадженні в період воєнного стану засада розумності має застосовуватись з урахуванням здорового глузду та конкретної ситуації проведення бойових дій. Такий варіант правозастосування нам

уявляється можливим навіть за відсутності спеціальних норм у розділі IX-1 КПК.

У кримінальному провадженні під час правового режиму воєнного стану можуть мати місце наступні ситуації: 1) необхідність фіксації початку досудового розслідування за умови технічної несправності Єдиного реєстру досудових розслідувань та відсутності до нього доступу (зокрема, до несення відповідних законодавчих змін до ст. 615 КПК); 2) неможливість проведення огляду та впізнання трупа (трупів) на певній території у зв'язку із здійсненням активних бойових дій; 3) відсутність можливості залучення обізнаних осіб для проведення процесуальних дій через існування небезпеки виконання воєнних дій (наприклад, залучення судово-медичного експерта чи лікаря для проведення огляду трупа); 4) неможливість будь якої фіксації (паперової, технічної) здійснення процесуальних дій в обстановці воєнного стану тощо.

У наведених випадках кримінального провадження за відсутності нормативних приписів далеко не кожен практичний співробітник буде проводити відповідну процесуальну дію керуючись засадою розумності (здоровим глуздом та враховуючи обстановку воєнних дій), яка не закріплена у змісті КПК. Тому вважаємо, що у кримінальному процесуальному законі необхідно унормувати «розумність» як спеціальну засаду кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Правове регулювання спеціальної засади розумності позитивно вплине на практику кримінального судочинства. Навіть за наявності певних прогалин у кримінальних процесуальних нормах засада розумності дозволить суб'єктам кримінального провадження здійснювати процесуальну діяльність виходячи із міркувань здорового глузду та конкретних обставин проведення бойових дій. Таким чином, може бути збільшена ефективність кримінального процесу у частині забезпечення швидкого досудового розслідування та судового провадження.

Водночас, регламентація та реалізація спеціальної засади розумності не може йти всупереч вимозі правової визначеності кримінального процесуального закону, від дотри-

мання якої у тому числі залежить справедливості кримінального провадження під час воєнного стану. Якість кримінальних процесуальних норм, що встановлюють гарантії прав і свобод людини, а також ефективність застосування цих норм має бути високою. Тобто, нормативні приписи, що регулюють реалізацію або обмеження прав і свобод людини у кримінальному процесі повинні виписуватися достатньо чітко та конкретно, щоб будь який юрист зміг спрогнозувати результати їх застосування. Теж саме стосується і практики реалізації процесуальних норм щодо забезпечення прав і свобод людини у кримінальному процесі. Така практика має бути обґрунтованою, передбаченою та однаковою.

Якщо у ході кримінального провадження в умовах воєнного стану з'являється процесуальна ситуація, що непов'язана із обмеженням прав і свобод конкретної особи (її права суттєво не зачіпаються), та у випадку, коли вона не охоплюється предметом регулювання КПК (або регламентується частково), то слід застосовувати спеціальну засаду розумності, що вимагає виходити із здорового глузду та фактичних обставин проведення воєнних дій.

У разі, коли кримінальна процесуальна діяльність у період воєнного стану регламентується положеннями КПК та не стосується обмеження прав і свобод людини, але не може бути реалізована з огляду на обстановку здійснення бойових дій, то також має реалізовуватися спеціальна засада розумності. Остання має «переважати» процедурні положення кримінального процесуального закону, що суттєво не погіршують правового становища особи, які об'єктивно неможливо виконати у воєнній обстановці.

До цієї ситуації краще не доводити, щоб не виникало сумнівів щодо дотримання суб'єктами кримінального провадження загальної засади законності, оскільки вона під впливом «спеціальної розумності» по суті трансформується у принцип доцільності кримінального процесу у період воєнного стану. Керуючись міркуваннями здорового глузду та фактами про бойовою ситуацією органи кримінального судочинства будуть вимушені порушувати окремі приписи КПК для дієвої протидії кримінальним правопорушенням під

час правового режиму воєнного стану. Тому для унеможливлення спірних питань щодо дотримання законності у кримінальному провадженні під час воєнного стану (та як наслідок виникнення питань щодо допустимості доказів), бажано детально не регулювати процесуальну діяльність, що не пов'язана з обмеженням прав і свобод людини. Тут треба відмітити, що такий підхід щодо правової регламентації кримінального провадження є оптимальним і в мирний час.

Окрім того, у процесуальній діяльності під час воєнного стану може виникати практична ситуація, яка незалежно від її охоплення предметом регулювання КПК, пов'язана з обмеженням прав і свобод людини. Видається, що у такій ситуації повинна існувати заборона щодо застосування спеціальної засади розумності у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. За таких обставин протидія кримінальним правопорушенням всупереч засаді законності, верховенства права не виправдовує використання здорового глузду навіть у складній обстановці виконання воєнних дій. Оскільки з'являється високий ступінь вірогідності свавілля з боку органів, що здійснюють кримінальне провадження.

Таким чином, можна підсумувати, що для удосконалення положень КПК та покращення практики його реалізації в умовах воєнного стану треба унормувати спеціальну засаду розумності. Ця засада має застосовуватись у випадку відсутності ризику обмеження прав і свобод людини. Водночас, законодавцю не треба занадто детально регулювати процесуальну діяльність під час воєнного стану, що не пов'язана з обмеженням прав і свобод людини. Але кримінальне провадження, у ході здійснення якого може значно погіршуватись правове становище особи, повинне бути якісно (чітко та конкретно) регламентовано приписами кримінального процесуального закону.

Необхідність вирішення питання про правове регулювання засади розумності у КПК обумовлюється надлишковим формалізмом та дефектністю кримінальних процесуальних норм, що може негативно відобразитися на результативності практики кримінального судочинства. До того ж українські правозастосов-

ними, насамперед, на стадії досудового розслідування, незалежно від існування мирного часу або воєнного стану схильні до «буквоїдства» правових приписів під час кримінальної процесуальної діяльності. У зв'язку з цим, вважаємо, що в українському кримінальному процесуальному законі доцільно закріпити як загальну засаду розумності (ст. 7 КПК), так і спеціальну засаду розумності (розділ IX-1 КПК).

Включення засади розумності у зміст КПК не буде зовсім новим проявом унормування вимоги здорового глузду для регулювання правовідносин. Інші кодифіковані нормативно-правові акти вже містять зазначену засаду у нормативних приписах. Як приклад законодавчої регламентації засади розумності можна навести Цивільний кодекс України (п. 6 ч. 1 ст. 3) [8], та Сімейний кодекс України (ч. 9 ст. 7) [9].

З урахуванням викладеного, приходимо до умовиводу, що з огляду на нестабільність та недосконалість кримінального процесуального закону, зокрема, у частині правової регламентації кримінального провадження в умовах воєнного стану необхідно унормувати засаду розумності. За допомогою останньої проблемні ситуації у кримінальному процесі можуть вирішуватися виходячи з міркувань здорового глузду та конкретних обставин здійснення бойових дій, при умові відсутності ризику неправомірного обмеження прав і свобод людини.

Висновки. Здійснення дослідження дозволяє зробити висновок про те, що зміст положень кримінального процесуального закону та практика їх реалізації обумовлюють потребу в унормуванні засади розумності. Останню доцільно регламентувати як загальну засаду кримінального провадження, так і спеціальну засаду кримінального процесу в умовах воєнного стану.

Спеціальна засада розумності кримінального провадження у період воєнного стану має регулюватися з посиланням на використання здорового глузду та конкретну ситуацію проведення бойових дій.

Правове регулювання спеціальної засади розумності в обстановці воєнного стану має здійснюватися у такий спосіб, щоб дозволити її застосування у випадках, які, незалежно від

їх нормативної регламентації, не пов'язані з обмеженням прав і свобод людини. Проте, якщо під час процесуальної діяльності існує ризик обмеження прав і свобод особи, то у положеннях кримінального процесуального закону повинна встановлюватися заборона реалізації спеціальної засади розумності.

Подальшими перспективами наукового пошуку в цьому напрямку можуть бути такі: дослідження правового регулювання інших засад кримінального провадження в умовах воєнного стану; розгляд законодавчої регламентації проведення слідчих (розшукових) дій під час воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Х. : Юрайт, 2017. 408 с.
3. Городецька М.С. Предмет відання у кримінальному процесі: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2022. 482 с.
4. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : монографія. Калуш : Петраш К.Т., 2020. 452 с.
5. Загальна теорія права: підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваїте, 2015. 392 с.
6. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006–2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове розслідування : монографія. К. : Істина, 2012. 288 с.
7. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Л.М. Лобойко, З.М. Саїдова. К.: Москаленко О.М., 2014. 41 с.
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
9. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>